



Mezinárodní síť biosférických rezervací UNESCO

Aktivní zájem Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO) o problémy životního prostředí se datuje od malé mezinárodní konference, která se sešla v Paříži v září 1968. Českou a slovenskou delegaci vedl tehdejší ředitel Ústavu pro tvorbu a ochranu krajiny ČSAV prof. A. Pfeffer, který reagoval na několikaminutový potlesk (projev solidarity s právě okupovanou zemí) příslibem, že Československo nezůstane geograficky izolované a bude se v mezinárodních aspektech ochrany přírody plně angažovat. Všech deset členů čl. delegace se v následujícím desetiletí snažilo v různých vědeckých a administrativních funkcích tomuto příslibu dostát. Jedním z výsledků této práce je vznik českých a slovenských biosférických rezervací a jejich zařazení do světové sítě UNESCO.

Na generální konferenci UNESCO byl r. 1970 vyhlášen široce koncipovaný program ekologické spolupráce pod jménem „Man and Biosphere“ (Člověk a biosféra), jehož akronym MAB je již více než dvacet let symbolem integrovaného přístupu v ochraně přírody a péči o životní prostředí. V úvodním prohlášení se uvádí, že MAB má za cíl „rozvinout v rámci přírodních a socioekonomických věd základnu pro racionální využívání přírodních zdrojů biosféry a pro zlepšení vztahů mezi člověkem a přírodním prostředím; předpovídat důsledky dnešních aktivit na zítřejší svět, a tím posilovat lidskou schopnost účinně hospodařit s přírodními zdroji biosféry“ (UNESCO, 1971). Dnes se mohou jevit tato slova jako poněkud opotřebovaná, ale ve své době šlo o zcela novátorský akcent na spolupráci a výzvu k odpovědnosti za budoucnost Země.

Vyhlášený program MAB řídí Mezinárodní koordinační rada (ICC), do níž jsou voleni zástupci z 95 zúčastněných zemí. MAB má povahu mezivládní kooperace a v jednotlivých zemích se opírá o mezinárodní komitety, obsazené domácími odborníky i řídicími pracovníky. Také ČSFR vstoupilo do MAB s patřičným potvrzením závazků a má od počátku tohoto programu svůj národní komitét. V současné době je již podruhé zastoupeno v řídicím orgánu ICC a předseda národního komitétu je členem nově zřízeného „Mezinárodního poradního komitétu pro biosférické rezervace“.

V první fázi byl program MAB rozdělen do 14 hlavních tematických okruhů, čili vědeckých „projektů“. (Prosazování termínu „projekt“ v tomto smyslu dělalo v Československu formální potíže.) Projekty byly dvou typů: jedny měly geografickou podstatu a zaměřovaly se na lidské interakce v určitých ekosystémech (tropický les, aridní zóna, horské ekosystémy), druhé se vztahovaly k obecným procesům, jež probíhají mezi člověkem a prostředím (ochrana přírody, vnímání životního prostředí, vztah mezi přeměnou prostředí a demografickými procesy).

Otázky ochrany přírody a péče o životní prostředí in situ soustřeďoval zpočátku jen projekt MAB č. 8 „*Ochrana přírodních oblastí a genetického materiálu v nich obsaženého*“, ale postupně se právě kolem něho seskupovaly pracovní týmy původně zaměřené nebo deklarované pro jiné projekty. Za svou atraktivnost a dostředivý vliv vděčil projekt č. 8 celkovému nárůstu globálních problémů životního prostředí i zájmu o ekologické a biologické poznatky. Ve vyspělých zemích se otázkou dne stala obnovitelnost přírodních zdrojů, rehabilitace poškozených ekosystémů a uchování genetického fondu (genofondu, biofondu).

V lůně projektu č. 8 MAB pak vzniklo rozhodnutí založit a sledovat v různých oblastech Země vhodné vybraná území, kde by bylo možno rozvinout široce koncipovanou spolupráci přes hranice států, bez ohledu na ideologii státních seskupení. Vznikl tak „projekt“ mezinárodní sítě biosférických rezervací.

Vznik a poslání biosférických rezervací

Již r. 1973 se zvláštní panel projektu č. 8 MAB ve Švýcarsku setkal s pracovníky Světové unie pro ochranu přírody (IUCN) a Organizace pro výživu a zemědělství (FAO), aby projednal vhodná kritéria výběru srovnávacích území pro potřeby MAB. Formuloval první představy a zásady organizace a záhy po té byla svolána do Paříže (v květnu 1974) pracovní komise specialistů („task force“), která se sjednotila na označení „biosférická rezervace“ (BR) a charakterizovala příslušné území takto:

- Jako BR se budou vybírat suchozemské nebo pobřežní oblasti, kde lze cílevědomě provádět ochranu genofondu, vědecký výzkum využívání a zneužívání přírodních zdrojů, výměnu informací v mezinárodním měřítku a výchovu odborníků i veřejnosti pro cíle ochrany přírody.
- Mezinárodní síť BR bude rozprostřena tak, aby zahrnovala všechny základní biomy Země a postihla různorodost jejich civilizačního zatížení.



Národní park Denali na Aljašce patří k velmi zajímavým biosférickým rezervacím i vďaka svojej typickej flóre i faune



- Každá BR bude obsahovat:
 - reprezentativní ukázky hlavního biomu typického pro příslušnou zeměpisnou zónu nebo oblast,
 - ukázky výjimečných nebo ojedinělých ekosystémů nebo rostlinných či živočišných populací,
 - ukázky harmonického využívání přírody místním obyvatelstvem,
 - ukázky degradované přírody vyžadující rehabilitaci. (Tyto směrnice vedly r. 1977 k návrhu charakteristického členění BR na jádrovou, nárazníkovou a přechodnou zónu.)
- Každá BR musí být dostatečně velká k tomu, aby mohla zahrnovat nejen striktní ochranné aktivity, ale i aktivity směřující k rehabilitaci narušených segmentů území.
- Každá BR musí mít adekvátní legální ochranu (tento požadavek byl později konkretizován tak, že vyhlášení BR musí předcházet vnitronárodní legální ochrana).

Postupný rozvoj sítě biosférických rezervací

Idea biosférických rezervací podporována prestižní organizací UNESCO našla odezvu ve většině vyspělých států a v mnoha rozvojových zemích. Na konci r. 1978 již bylo zřízeno a centrem MAB potvrzeno 144 BR v 35 zemích, r. 1991 existovalo 300 BR v 75 zemích světa. Tento nárůst doprovázela mimořádná aktivita a iniciativa několika oddělení UNESCO a pochopitelně i národních komitétů v jednotlivých zemích. Do pohybu se dostala rozsáhlá informační vlna, živěna zejména čilou publikační a konferenční činností divize ekologických věd UNESCO. Nové časopisy, knihnice a informační buletiny inspirovaly mnohé málo komunikativní odborné kruhy a přesvědčily i vlády různých států o užitečnosti mezinárodní sítě.

Vynikající injekcí pro ekologickou spolupráci se stala konference Ekologie v praxi a stejnojmenná výstava, uskutečněná při desátém výročí MAB v Paříži r. 1981 (Di Castri, Baker, Hadley, 1984). (Odborně vysoce fundované a kvalitně výtvarně pojaté výstavní panely se pak v různých překladech dostaly do mnoha zemí.)

V průběhu vývoje mezinárodní sítě BR se ovšem měnila, zpřesňovala nebo doplňovala „filosofie“ této instituce. Největší proměny a posun doznalo pojetí „přírodnosti“ nebo „nedotknutelnosti“ BR. Celá síť vznikala v lůně programu Člověk a biosféra a tedy nutně předpokládala aktivity řešící problematiku interakcí civilizace a přírody. Publikace příslušné komise z r. 1974 proto jasně mluví o tom, že v rámci BR mají být úseky nabízející se ke studiu i praktickému vybalancování lidských zásahů a přírodních zdrojů. Biosférické rezervace usilují o rovnoměrné uplatnění přírodních i socioekonomických věd.

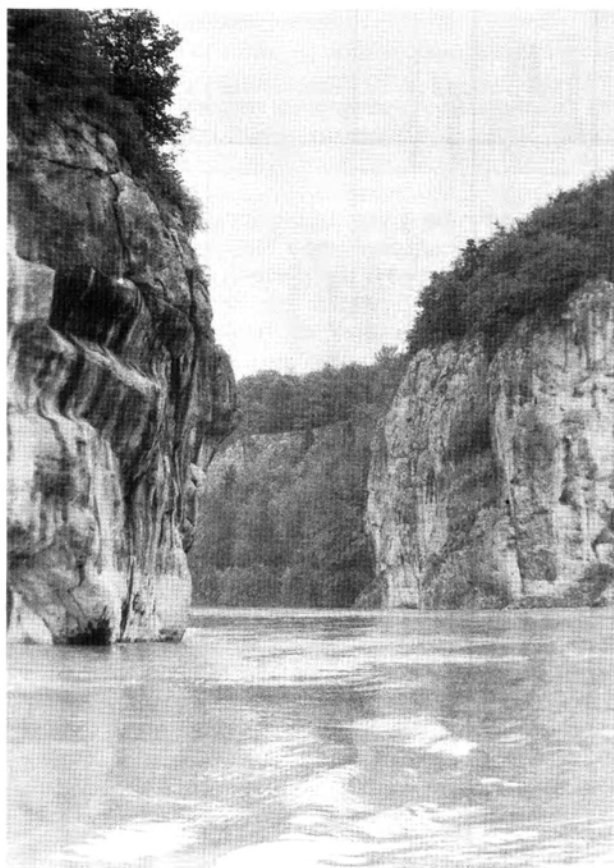
Kupodivu v začátku budování sítě BR dvě nejlivnější země v MAB – USA a SSSR – vybraly si z ideje mezinárodní sítě BR spíše možnost uvést své největší národní parky do mezinárodního kontextu; zjednodušeně se předpokládalo, že prioritou mezinárodní sítě BR je zajišťovat ochranu velkých reprezentativních krajín s nedotčenými zonálními a azonálními biomy. Tím vzniklo dvojí nedorozumění: instituce národních parků se zdánlivě zbytečně dublovala s institucí BR a v hustě osídlených státech s dlouhodobým civilizačním tlakem (značná část Evropy, velký díl Asie) se zdálo nemožné napojit se na program BR v rámci MAB (Jeník, 1984).

Tab. 1. Stručná charakteristika biosférických rezervací České a Slovenské republiky

Jméno	Schválena v roce	Plocha [km ²]	Krajinný systém	Převládající biomy [jádrová zóna]	Rarity [zóna jádrová, nárazníková]	Disturbance a stressory	Priority hospodaření [přechodná zóna]	Přehraniční návaznost
Šumava	1990	1671	středohory modelované kar. ledovci	jehličnatá tajga, smíšené lesy	rašelinisté, kary, led. jezera	smrkové monokultury, hmyzí kalamity	obnova lesa, přeměna porostů, myslivost	bilaterální s Německem
Křivoklátsko	1977	628	pahorky, po stranách hlubokého říč. údolí	bučiny, doubravy, suťové lesy	vrcholové pleše říční fenomén, list. lesy	monokultury, okus jelení zvěře	obnova lesa, redukce stavu	
Třeboň	1977	700	člověkem přetvořená pánev s rybníky	smíšené lesy mokřady, písčné duny	rákosiny, rašelinisté, avifauna	jelení zvěře odvodňování, eutrofizace	rovnováha mezi zemědělstvím a les. hospodářstvím	rybářstvím
Krkonoše	1992	548	vysokohory en miniature	jehličnatá tajga, kosodřevina, alpinská tundra	přírodní tajga, kary, rašelinisté,	znečištění vzduchu, turistika, monokultury	obnova lesů, rehabilitace horských luk	bilaterální s Polskem
Pálava	1986	80	vápencové kopce v zemědělské oblasti	teplomilné lesy svahové stepi, skalní biotopy	strmé skály, stepi, scrub ecotone	invaze cizích druhů rostlin a živočichů	citlivé zemědělství regulace turistiky	
Polana	1990	200	zalesněné středohory s kalderou	bučiny	bukojedlové pralesy na andosolech	přetěžba dříví, zanedbané louky	obnova lesů, management luk	
Tatry	1992	1132	žulové a vápencové vysokohory	jehlič. tajga, kosodřevina, alpinská tundra	alpinské vrcholy, vápenc. stěny, pralesy	nadměrná turistika, větrné polomy	obnova lesa, regulace turistiky	bilaterální s Polskem
Slovenský kras	1977	362	krasové plošiny rozčleněné rokllemi	listnaté lesy, suťové lesy, svahové stepi	teplomil. lesy, stinné rokle jeskyně	nekontrolovaná zástavba, znečištění vody	dodržování územního plánu	bilaterální s Maďarskem
Východné Karpaty	1992	406	lesnaté pohory dosahující těsně hranice lesa	bučiny, polominské louky	bukojedlové pralesy, polominské louky	holoseče, opuštěné louky	obnova listnatého lesa, kosení pol. luk	trilaterální s Polskem a Ukrajinou



Saská část připravovaného bilaterálního národního parku „Českosaské švýcarsko“ byla prohlášena za národní park r. 1991



Vzorným chráněným územím členských států Rady Evropy se udělují zvláštní diplomy. Příkladem takéto rezervace je „Průlom Dunaje“ nad Řeznem v SRN

O vyjasnění a sjednocování se starala ICC a její četné pracovní komise. Ty vznikaly ad hoc i v rámci větších konferencí, jmenovitě u příležitosti Prvního mezinárodního kongresu o biosférických rezervacích, který se konal r. 1983 v Minsku. Postupně se vyhledávala sjednocující paradigmaty. Opakovaně bylo vyzdvíženo, že instituce BR je do mnohem větší míry „pracovním“ pojmem, který se točí kolem urgentní konfrontace přírodních možností a lidských potřeb. To uznali nakonec i reprezentanti MAB ve Spojených státech a v Sovětském svazu, kde bylo r. 1991 zaregistrováno 47, resp. 17 BR.

Za těchto okolností se do sítě BR mohly více zapojit i takové státy, jako Německo (v současnosti již 9 BR), nebo Francie (7 BR), kde nebyly národní parky srovnatelné s velkoplošnými rezervacemi Severní Ameriky nebo Sibiře. Národní komitety postupovaly v různých zemích podle odlišných kritérií. Např. Bulharsko vytvořilo již r. 1977 celkem 17 BR. Francie měla dlouho jen 3 BR, k nimž až r. 1988 přibýly čtyři další. Ve Španělsku zřizoval národní komitét nové BR velmi uvážlivě a postupně (celkem 10 BR). Větší počet BR má ještě Argentina (5), Austrálie (12), Kanada (6), Chile (7), Čína (8), Maďarsko (5), Indonésie (6), Irán (9), Keňa (5) a Mexiko (6).

České a slovenské biosférické rezervace

Čsl. národní komitét pro MAB zapojil domácí odborníky a instituce zprvu do všech 14 základních projektů, avšak dílčí komise intenzivně pracovaly jen v oborech lesů, luk, rezervací a humánní percepcie i environmentální výchovy. Ukázalo se, že nejlepší návaznost byla tam, kde pracovaly zkušené vědecké a organizační kolektivy vzniklé v době Mezinárodního biologického programu (MAB se stal nesporně dědicem nejlepších tradicí tohoto programu). Pro projekt MAB č. 2 (temperátní lesy) bylo Československo vybráno za koordinační centrum. V jiných projektech MAB se prosadili jednotliví odborníci, kteří se podíleli na aktivitách ICC a návazných mezinárodních akcích.

Do tvorby mezinárodní sítě BR se ČSFR zapojila v polovině sedmdesátých let. Kritéria pro nominaci českých a slovenských BR byla nejpřísnější v tom ohledu, který se dotýkal vědecké kapacity a aktivity na příslušném území. Záměrně byly vynechány proslulé národní parky (Vysoké Tatry, Krkonoše), naopak, byla dána přednost oblastem, kde existovaly významné střety mezi

ochranou přírody a civilizačními vlivy a kde pracovaly vědecké týmy z akademií či univerzit na ekologické optimalizaci hospodaření (Jeník, 1986). Čeští zástupci navrhli do začátku zapojit do sítě BR Křivoklátsko a Třeboňsko, slovenští odborníci se po prvním návrhu Malé Fatry nakonec přiklonili ke Slovenskému krasu. V r. 1977 pařížské centrum MAB/UNESCO tyto tři oblasti vyhlásilo za BR. Po získaných zkušenostech byla připravena nominace BR Pálavy schválená r. 1986. Následovalo vyhlášení BR Šumava a BR Pofana r. 1990. Schvalovací komise pro BR v Paříži přijala další dvě slovenské BR (Tatry a Východní Karpaty) a jednu českou (Krkonose).

Nárůst počtu BR v ČSFR byl tedy postupný a jejich výběr odrážel jisté změny v životním prostředí střední Evropy i v politické situaci této oblasti. Především se ukázalo, že národní parky v Krkonoších a Vysokých Tatrách se rozhodně kvalifikují do mezinárodní sítě BR vlivem: 1. narůstajícího antropogenního stresu, který se projevuje odumíráním lesních porostů a v přetížení turistikou; 2. mimořádně velké aktivity vědeckých pracovníků, kteří používají oba parky za přírodní laboratoř; 3. geografické polohy, která si vynucuje úzkou spolupráci odborníků na obou stranách státní hranice, v případě Východních Karpat dokonce na třech stranách hranice. Čsl. národní komitét MAB/UNESCO dojednal se sesterskými komitéty v Polsku, na

Ukrajíně, v Maďarsku, Rakousku a Německu návaznost BR na sousedící území, čímž vznikly 4 bilaterální a jedna trilaterální BR. Tím se naplno otevřely kanály informačních toků a mohly se začít řešit mnohé aspekty soužití a řešení urgentních kalamit.

Legalizace biosférických rezervací

Novátorský pojem BR se od svého vzniku setkával s problémem legalizace příslušné reálné instituce. Termín rezervace se povětšinou vztahuje na striktně ohraničené území, jehož režim mají určovat zákonné normy. Všechny BR jsou skutečně územními entitami, navíc vnitřně členěnými na již zmíněné zóny. Tyto zóny si vyžadují odlišný zákonný status (De Klemme, 1992). Je zřejmé, že pro jádrovou zónu by měly vystačit zákonné normy vytvořené pro přírodní rezervace, národní parky apod. Již nárazníková zóna může být statutárním problémem, protože v jejím rámci mají operovat vědecké kolektivy – nezdědka se značnými nároky na disponibilní prostor pro experimenty a nemalými nároky na manipulaci s přírodními materiály. V přechodné zóně se dokonce předpokládá rozsáhlejší hospodářská aktivita obyvatel a případné zásahy za účelem rehabilitace narušených ekosystémů. Z toho plyne, že jen jádrová zóna může být jednoznačně pokryta zákonem, který upřednostňuje

Meander říčky Cheneny v národním parku Denali na Aljašce



nedotknutelnost nebo pasivní ochranu území a návazných přírodních objektů; v nárazníkové zóně se ochranná legislativa prolíná s hospodářským a civilním právem, přechodná zóna je již segment zahrnující ekonomické a sociální aktivity, a proto se značně vymyká ochranné legislativě.

Je-li z hlediska územního vymezení zákonný status BR ne snadno řešitelný, tím složitější je jeho funkční/organizační legalita. Dobře fungující BR by měla souběžně obsahovat čtyři funkce:

- územní a předmětovou ochranu,
- vědecký výzkum,
- výchovné využití a
- adekvátní management.

To jsou ovšem kategorie daleko přesahující náplň obvyklých chráněných území, rezervací či národních parků.

Při zavádění pojmu biosférická rezervace v ČSFR jsme si byli vědomi potíží, vyplývajících z termínu „rezervace“, který v našich jazycích indukuje představu nedotknutelnosti a je tedy pravým opakem smyslu BR. Navrhli jsme a nějaký čas používali termín „biosférický fond“ (Hejný, Jeník, 1980). Z důvodů hladkého překladu jsme však později přešli na doslovný překlad ve znění „biosférická rezervace“. Snadno si lze představit rozpaky při aplikaci termínu „rezervace“ pro lány polí nebo šterkopískové lomy, jež leží v přechodné zóně chráněné oblasti a BR Třeboňsko!

Nový zákon České národní rady o ochraně přírody a krajiny z r. 1992 kategorii „biosférická rezervace“, pochopitelně, nezavedl; ani chystaná zákonná norma pro Slovenskou republiku takovou kategorii neuznává. Odhlédneme-li od výjimky (Třeboňsko bylo vyhlášeno mezinárodní BR ještě dříve, nežli se stalo chráněnou krajinnou oblastí podle zákona č. 40/1956 Sb.) jsou české a slovenské BR pokryté legislativou chráněné krajinné oblasti nebo národního parku. Tím je sice vyřešena sféra územní

ochrany, ale nedořešena zůstává sféra hospodářského, vědeckého a edukačního poslání BR.

Protože via UNESCO a programu MAB jsou BR institucí mezinárodní a mezvládní, v České republice se bude možno opřít o § 74 zmíněného zákona. Odst. 1 stanoví: „Orgány ochrany přírody se aktivně podílejí na mezinárodní spolupráci v ochraně přírody, zajišťují závazky vyplývající z mezinárodních úmluv, programů a projektů přijatých k ochraně přírody. K zajištění úkolů vyplývajících z mezinárodních závazků může v mezích své působnosti ministerstvo životního prostředí vydat obecně závazný právní předpis“.

Literatura

- De Klemme, C., 1992: The legal status of biosphere reserves. Advisory Committee on Biosphere Reserves. Extracts. UNESCO, Paris.
- Di Castri, F., Baker, F.W.G., Hadley, M., 1984: Ecology in practice. Vol. 1 and 2. Tycooly Inter. Publ., Dublin, 524 + 396 pp.
- Hejný, S., Jeník, J., 1980: Biosférický fond Třeboňsko. Vesmír, 59, p. 259–268.
- Jeník, J., 1984: Man-made biosphere reserves? Re-examination of criteria. In: Conservation, Science and Society, p. 214–220. UNESCO-UNEP, Paris, 612 pp.
- Jeník, J., 1986: Selection and role of biosphere reserves in Czechoslovakia. In: Implementation of the Action plan for biosphere reserves, p. 23–32. ČSAV České Budějovice, 279 pp.
- UNESCO, 1971: International Coordinating Council of the Programme on Man and Biosphere (MAB), First session, Final report. UNESCO, Paris.
- UNESCO, 1974: Task Force on: Criteria and guidelines for the choice and establishment of biosphere reserves. MAB Report Series, No. 12, UNESCO, Paris

Údolí Dyje v národním parku Podyjí

